

چگونگی طرح دعوا علیه شرکت های غربی فروشنده مواد شیمیایی به عراق

فرخزاد جهانی - قاضی دادگستری و دانشجوی دکتری حقوق بین الملل

چکیده

حمله عراق به ایران نقض فاحش اصول حقوق بین الملل از جمله اصل عدم توسل به زور بود. علاوه بر آن در طول جنگ عراق به کرات از سلاح های شیمیایی علیه نظامیان و غیر نظامیان استفاده کرد و بدین شکل قواعد حقوق بین الملل و کنوانسیون های لازم الاجرا در مورد تمایز بین نظامیان و غیر نظامیان و استفاده از سلاح های موجب بروز آلام و دردهای زاید و نیز استفاده از سلاح های سمی را نقض نمود که و این دو باعث مسئولیت بین الملل دولت عراق و مسئولیت کیفری عاملان این حملات به عنوان جنایتکاران جنگی می گردد.

تعدادی از شرکت های غربی در امر تولید و فروش مواد اولیه سلاح های شیمیایی، به عراق یاری می رساندند. مسئولین این شرکت ها در واقع در جنایات جنگی انجام شده شریک و سهیم می باشند. راه های مختلفی برای اقامه دعوا علیه این شرکت ها وجود دارد. در ایران قوانین کافی برای اعمال صلاحیت جهانی کیفری و جرم انگاری جنایات جنگی وجود ندارد. طرح دعوا حقوقی در ایران نیز از حیث اجرای احکام دادگاه های ایران در خارج از کشور با مشکل مواجه می باشد؛ لذا بهترین راه برای اقامه دعوا تعقیب کیفری مسئولان شرکت های غربی در محاکم داخلی دولت های متبوع آن ها در غیر این صورت اعمال صلاحیت جهانی در دادگاه های سایر کشورهای غربی می باشد.

علاوه بر آن رجوع به دولت عراق جهت دریافت خسارات وارده، از طریق ترتیبات حقوقی و سیاسی حل اختلافات بین المللی می باشد.

چگونگی طرح دعوا علیه شرکت های غربی فروشنده مواد شیمیایی به عراق

مقدمه

تاریخ کهن بشر مملو از جنگ های خونین است. در گذشته راه حل تعارض منافع جنگ بوده و حتی جنگ به عنوان ضامن حیات جامعه بشری محسوب می شد و در حکم ضمانت اجرای قواعد و سنن بوده با گذشت زمان و افزایش ارتباط جوامع انسانی روابط انسان ها تعدیل یافته و قواعد تعارض منافع آنان نیز متغیر شده است. از سوی دیگر ارزش انسان به عنوان انسان (نوع بشر) مورد توجه قرار گرفته است. از این رو در عرف جوامع گذشته در زمان جنگ قواعد نانوشته ای پدید آمد که تنظیم کننده رفتار انسان ها در طول جنگ بوده است. این قواعد یا ریشه در مذهب داشته یا در ارزش های بومی و قومی، و هر چند اندک اما بیانگر احترام انسان ها به انسانیت بوده است. قرن گذشته با تمام حوادث خونبار نقطه ی عطفی در تاریخ کهن بشر محسوب می شود؛ چراکه قانون بر روابط دولت ها، این موجودات قدرتمند حاکم شده و فرد تا آن جا ارزش یافته که در کنار دولت ها به عنوان موضوع حقوق بین الملل مطرح شده است؛ به گونه ای که از نظر برخی از اندیشمندان غایت حقوق بین الملل رفاه و امنیت فرد انسانی است. اما حتی در این دوران تعارض منافع و جاه طلبی انسان ها از میان نرفته و هر روز شاهد حوادث خونین در اقصای عالم هستیم. حمله یک جانبه ی ارتش عراق به قلمرو جمهوری اسلامی ایران نمونه بارز قانون شکنی در عصر حاکمیت قانون بود. در این جنگ خانمان سوز که هشت سال به طول انجامید قواعد جنگ، حقوق بشر دوستانه و حقوق بشر از سوی رژیم حاکم بر عراق در عمل به سخره گرفته شد. این رژیم حتی به شیوه هایی که از نظر برخی متخصصان به خاطر اوج قساوت آن متروک مانده بود، متوسل شد که نمونه بارز آن استفاده از سلاح های شیمیایی علیه رزمندگان و غیر نظامیان بود. در این نوشتار تلاش بر بررسی این موضوع از منظر حقوق بین الملل و چگونگی طرح دعوا از سوی قربانیان در مقابل عاملان این جنایات است.

کلید واژگان: ممنوعیت عرفی و قراردادی به کارگیری سلاح های شیمیایی، مسئولیت دولت، طرح دعوا، صلاحیت جهانی، اجرای احکام.

پیشینه تاریخی

در سال ۱۳۵۹ دولت عراق به طور یکجانبه به قلمرو جمهوری اسلامی ایران حمله مسلحانه نمود. این حمله که با بمباران مناطقی از کشور از جمله تهران آغاز شد با پیشروی نیروی زمینی ارتش عراق در مناطق غرب و جنوب کامل شد و آغازگر جنگی ویرانگر به مدت هشت سال گردید. در طول جنگ، رژیم صدام به استفاده از سلاح های شیمیایی علیه نظامیان و غیر نظامیان روی آورد. در سال ۱۳۵۹ به منطقه بیا ندره بین سقز-بانه و مریوان در استان کردستان با بمب فسفر حمله شد. همان سال در منطقه عمومی میمک در استان ایلام و محورهای هلاله و نی خزر دوباره این سلاح ها به کار گرفته شد. در سال ۱۳۶۱ از سلاح های شیمیایی عمل کننده بر سیستم اعصاب گاز نیتروژن و موستار در مناطقی از آبادان، مریوان و تپه های شرقی شلمچه استفاده شد. در سال های ۵-۶۴ در فاو، اروندرود، دهانه خلیج فارس، خسرو آباد خرمشهر، پادگان حمیدیه، عراق مجدداً از سلاح های شیمیایی استفاده کرد. در هفتم تیر ۶۶ حدود ساعت ۴ بعد از ظهر دولت عراق به شهر مرزی سردشت به وسیله ی سلاح های شیمیایی حاوی خردل ارسینیک معروف به خردل کثیف حمله کرد. گفته می شود ۲۷۰ غیر نظامی در این حمله جان باختند و مجروحان این حمله هنوز زندگی پر رنج خود را ادامه می دهند. هم چنین در حمله دیگری به روستاهای زرده و نسا دیره در استان کرمانشاه در منطقه ریجاب از سلاح های شیمیایی استفاده شد. در حمله صورت گرفته به روستای زرده ۲۵۰ نفر غیر نظامی کشته شدند. حدود یک میلیون نفر در طول مدت جنگ در معرض استفاده ی رژیم عراق از سلاح های شیمیایی بوده اند^(۱) بر اساس گزارش و امار «یوان مویک» یکی از بازرسان سازمان ملل متحد در دوران جنگ ۱۸۰۰ تن گاز خردل ۶۰۰ تن گاز سارین و ۴۰۰ تن گاز صابن و مقادیر قابل توجه دیگری از ترکیبات شیمیایی توسط عراق استفاده شده است^(۲).

اما در رهگذر استفاده از این سلاح ها رژیم عراق تنها نبود. دولت عراق در آن برهه ی زمانی، خود قادر به تأمین و تولید این سلاح ها نبود از این رو به شرکت های عمدتاً غربی متوسل شد. فقط بیش از ۱۷ شرکت امریکایی در زمینه تجهیز صدام به سلاح های شیمیایی یی و میکروبی نقش داشته اند. بر اساس

گزارش کمیته سنای آمریکا در سال ۱۹۹۴ به عنوان «صادرات دو منظوره ی ادوات جنگی و شیمیایی آمریکا و تأثیر آن ها بر پیامدهای سلامتی جنگ خلیج فارس» از سال ۱۹۸۵ تا ۱۹۸۹ محموله های زیادی از مواد میکروبی را شرکت های آمریکایی مخفیانه و به در خواست و بیمه نامه اداره بازرگانی آمریکا به عراق ارسال کرده اند.^(۳) هم چنین بسیاری از شرکت های و واسطه ها در برخی کشورهای اروپایی غربی در تجهیز صدام به ترکیبات شیمیایی نقش داشته اند. آن چه به درستی و به طور مستند و علمی این ادعا را تأیید می نماید، رأی محکومیت فان آنرات تاجر هلندی سلاح های شیمیایی در کشور هلند بود. به هر تقدیر استفاده عراق از سلاح های شیمیایی، بیش از یکصد هزار شهید و مجروح در کشورمان بر جای گذاشته است^(۴) و هنوز هم افرادی در اثر عوارض این سلاح ها جان می بازند.

ممنوعیت عرفی و قراردادی استفاده از سلاح های شیمیایی در حقوق بین الملل

دیوان بین المللی دادگستری در رأی مشورتی خود در سال ۱۹۹۶ در مورد مشروعیت تهدید یا استفاده از سلاح های هسته ای، اصولی را در مخاصمات مسلحانه حاکم داشته و اعلام نموده است که عبارتند از اصل تمایز میان مبارزان و غیر نظامیان، اصل ممنوعیت وارد کردن رنج ها و آلام غیر ضروری و اصل بی طرفی.

اصل بی طرفی به مفهوم آن است که اثرات سلاح های متخاصمان باید محدود به سرزمین های آنان شود اما دو اصل تمایز میان نظامیان و غیر نظامیان و اصل ممنوعیت وارد کردن رنج ها و آلام غیر ضروری، در واقع بیانگر همان شرط مشهور مارتنس (martens) در دیباچه کنواسیون دوم ۱۸۹۹ و کنواسیون ۱۹۷۰ لاهه در مورد حقوق و عرفهای جنگ زمینی است. استفاده دیوان از این اصول «بیان ندای وجدان عمومی است». بنابر این در انطباق با این اصول حقوق بین الملل بشر دوستانه استفاده از برخی روش ها و سلاح ها را ممنوع کرده است؛ هم به این دلیل که این سلاح ها قادر به تفکیک میان نظامیان و غیر نظامیان نمی باشد و هم به این دلیل که باعث وارد نمودن آلام غیر ضروری به غیرنظامیان می شوند.^(۵)

از سوی دیگر ممنوعیت استفاده از برخی روش ها و سلاح ها ریشه در تاریخ گذشته دارد. حتی آثار نویسندگان قدیمی حقوق بین الملل همانند آلبریکوجنتلیس (۱۵۵۲-۱۶۰۸م) استفاده از سم مارهای سمی و حیوانات وحشی را برای مرعوب کردن و از بین بردن دشمن ممنوع دانسته است. این عقیده می تواند سابقه تاریخی برای منع استفاده از سلاح های شیمیایی باشد. هم چنین امریک دو واتل (-۱۷۶۷م) (۱۷۱۴م) استفاده از سلاح های زهر آلود را منع کرده است.^(۶)

هم چنین مقررات قراردادی منع استفاده از سلاح های شیمیایی عبارتند از: اعلامیه ۱۸۶۸ سن پترزبورگ که به موجب آن شیوه های جنگ غیر انسانی محکوم شد، اعلام نهایی کنفرانس ۱۸۷۴ بروکسل دایر بر منع استعمال سم و سلاح های سمی و اعلامیه های شماره ۲ و شماره ۴ کنفرانس لاهه، معاهدات صلح ۱۹۱۹ - ۱۹۲۰ پاریس، معاهده ۱۹۲۲

واشنگتن، پروتکل ۱۹۲۵ ژنو، قطعنامه ۲۶۰۳ مورخ ۱۶ دسامبر ۱۹۶۹ مجمع عمومی، قطعنامه ۲۱۶۲ ب مصوب ۵ دسامبر ۱۹۹۵ مجمع عمومی، کنوانسیون ۱۹۹۳ پاریس در مورد منع توسعه تولید تملک و ذخیره سازی و استفاده از هر نوع سلاح شیمیایی.^(۷)

اما تنها منبع ممنوعیت استفاده از سلاح های شیمیایی معاهدات نمی باشد. مقررات منع کننده و الحاق کشورها به آن ها و رویه عملی دولت ها به تدریج تشکیل دهنده عرف بین الملل شده است. این ممنوعیت عرفی باعث شده که منع استفاده از این سلاح ها حتی برای دولت های غیر متعاهد کنوانسیون ها الزام آور باشد. دادگاه بین المللی کیفری برای یوگسلاوی سابق در رأی دوم اکتبر سال ۱۹۹۵ در پرونده تادیچ اعلام کرد به تدریج اجماعی حاصل شده است که استفاده از سلاح های شیمیایی در مخاصمات مسلحانه داخلی هم ممنوع باشد و این ممنوعیت مبتنی بر ملاحظات اولیه انسانی و عقل سلیم می باشد.^(۸)

دولت عراق پروتکل ۱۹۲۵ ژنو را امضا کرده است و علاوه بر مقررات قراردادی از لحاظ عرفی نیز از به کارگیری این سلاح ها ممنوع بوده است. منع عرفی استفاده از سلاح های شیمیایی تا حدی است که

هیچ دولتی به خود اجازه نمی دهد حتی در لفظ و سخن از به کارگیری این سلاح ها حمایت نماید. از این گذشته مطابق گزارش مؤسسه تحقیقات صلح استکهلم از میزان ۷۱۳۷۳ تن عامل شیمیایی اعلام شده از سوی دولت های عضو کنوانسیون ۱۹۹۳ پاریس، انهدام ۱۰۶۹۸ تن در تاریخ ۳۱ ژانویه ۲۰۰۵ مورد تأیید قرار گرفته است^(۹). این روند نابود سازی کماکان ادامه دارد و این خود بیانگر پذیرش منع عرفی این سلاح ها توسط دولت هاست.

مسئولیت دولت عراق در حمله به ایران و استفاده از سلاح های شیمیایی

امروزه اصل ممنوعیت توسل به زور از قواعد آمره حقوق بین الملل است و بر روابط تابعان حقوق بین الملل حاکمیت دارد. تهاجم ارتش عراق در ۳۱ شهریور ۱۳۵۹ نقض این اصل است. این حمله واجد تمام خصوصیات قطعنامه ۳۳۴۴ مورخ ۲۴ دسامبر ۱۹۷۴ مجمع عمومی سازمان ملل درمورد تعریف تجاوز می باشد؛ « لذا تهاجم گسترده عراق علیه ایران طبق موازین حقوق بین الملل تجاوز محسوب می شود. این تهاجم واجد هر دو رکن فاعلی و موضوعی یک جرم بین المللی بوده و باعث مسئولیت دولت عراق است.^(۱۰)» اگر چه شورای امنیت سازمان ملل در خلال جنگ قطعنامه های متعددی را صادر نمود اما به دلایل عمدتاً سیاسی از اتخاذ تصمیم الزام آور علیه عراق امتناع نمود و حتی مخاصمه ایران و عراق را « وضعیت» توصیف نمود. اما باید خاطر نشان ساخت که موضوع تجاوز و تعریف این عمل به شدت ماهیتی سیاسی دارد و در طول تاریخ سازمان مل متحد سابقه ای از ذکر این عنوان برای هیچ مخاصمه ای توسط شورای امنیت دیده نمی شود اما مجمع عمومی سازمان ملل طی قطعنامه ای که مورد حمایت کشورهای جهان سوم و جنبش عدم تعهد بود، در سال ۱۹۷۴ به تعریف و ذکر ارکان این جرم پرداخت؛ اگر چه این قطعنامه الزام آور نمی باشد اما به لحاظ رویه و دیدگاه کشورها بسیار حائز اهمیت است به گونه ای که در خلال مباحث کنفرانس ۱۹۹۸ رم در مورد اساسنامه دیوان بین المللی کیفری موضع جنبش عدم تعهد در تعریف تجاوز، همان تعریف مندرج در قطعنامه بود اما اختلاف اساسی کشورها در تعریف این جرم جایی برای مصالحه باقی نگذاشت و دولت های شرکت کننده در

کنفرانس نتوانستند به توافقی در مورد تعریف و ارکان جرم تجاوز برسند. اما این مسأله باعث مسئولیت دولت عراق نمی باشد؛ چرا که مطابق بندهای ۵ و ۷ گزارش دبیر کل وقت سازمان ملل، خاویر پیر زدکوئیار، دولت عراق آغازگر جنگ می باشد. به علاوه در این گزارش استفاده عراق از سلاح های شیمیایی به اثبات رسیده است^(۱۱) و هم چنین شورای امنیت در ۲۱ مارس ۱۹۸۶ طی قطعنامه ۶۲۰ وحشت خود را از استفاده از سلاح های شیمیایی علیه غیر نظامیان توسط دولت عراق ابراز داشت. آن چنان که در ۲۱ مارس ۱۹۸۶ در بیانیه ای استفاده عراق از سلاح های شیمیایی علیه نیروهای ایرانی را قویاً محکوم کرد.^(۱۲) بنابراین دولت عراق در حمله تجاوزکارانه به ایران اصل ممنوعیت توسل به زور و ماده (۵۱) منشور ملل متحد را نقض کرده است و مطابق اصول حقوق بین الملل در مورد مسئولیت دولت ها مسئول است. از سوی دیگر در طول جنگ با ارتکاب جنایات جنگی یعنی به کاربردن سلاح های شیمیایی اصول حقوق بشردوستانه را نقض کرده و مسئولیت است اما ارتکاب این عمل چگونه موجب مسئولی دولت عراق است؟ اولاً مطابق رویه دولت ها، معاهدات لازم الاجرا و عرف بین المللی استفاده از سلاح های شیمیایی ممنوع است؛ ثانیاً مطابق اساسنامه دادگاه های بین المللی نورنبرگ، توکیو و یوگسلاوی سابق و اساسنامه دیوان بین المللی کیفری استفاده از سم یا سلاح های سمی، عدم تمایز بین نظامیان و غیر نظامیان و اهداف نظامی و غیر نظامی و نیز استفاده از سلاح هایی که موجب وارد آمدن درد و آلام بیش از اندازه به نظامیان می شود، جنایت جنگی است. این جرم انگاری چیزی جز بازتاب عرف بین المللی و بیانگر دغدغه جامعه بشری نمی باشد؛ لذا عاملان استفاده از این سلاح ها مرتکب جنایت جنگی شده اند. ثانیاً استفاده ارتش عراق از این سلاح ها به عنوان یک رکن دولت و در راستای اعمال حاکمیت دولت می باشد. ارتش و نیروی پلیس جزء ارکان اساسی یک دولت می باشند و اعمال آن ها اعمال دولت است و حتی فرد «تا موقعی که در کار و مأموریت و وظایف خود به نام و از طرف یک ارگان دولت عمل می کند مسئولیت های ناشی از اعمال او متوجه ارگانی است که آن فرد به نام آن عمل می کند». در نتیجه کیفر و ضمانت اجرای ناشی از نقض یک قاعده بین المللی

دامنگیر آن ارگان یا کشور صاحب آن ارگان می شود.^(۱۳) کمیسیون حقوق بین الملل در سال های ۱۹۵۰ و ۱۹۷۲ در هنگام بررسی طرح قانون جرایم علیه صلح و امنیت بشر، اعلام کرده است که مسئولیت کیفری افراد در مورد جنایت علیه صلح و امنیت بشر موجب مبری شدن دولت از مسئولیت نمی باشد.^(۱۴)

در مورد تسری اعمال نظامیان به دولت و این که اعمال نظامیان اعمال حاکمیت است، رأی دیوان قانون اساسی آلمان فدرال در قضیه دیستومو جالب توجه است. توضیح این که در سال ۱۹۹۴ نیروی SS آلمان حدود ۲۰۰ الی ۳۰۰ نفر از اهالی یک دهکده را در دیستومو در نزدیکی دلفی در یونان مرکزی قتل عام کرد. خواهان ها طرح دعوا کردند و دعوای آن ها رد شد. پس از آن در دادگاه بخش لیواد یونان طرح دعوا کردند و این دادگاه به طور غیابی دولت فعلی آلمان را محکوم نمود. دیوان قانون اساسی آلمان اعلام کرد نمی تواند این رأی را به رسمیت بشناسد؛ چرا که اقدامات مورد بحث اعمال حاکمیتی یا عمومی بوده اند که آلمان به خاطر آن ها در مقابل صلاحیت دولت های دیگر از مصونیت برخوردار است.

این رأی اعمال نیروهای SS را در قتل عام اهالی دهکده، اعمال دولت می داند. و مطابق اصل مصونیت دولت ها در مقابل اعمال حاکمه در قبال مراجع قضایی سایر دولت ها رأی صادره از سوی یونان مورد قبول قرار نمی گیرد و این مطابق با اصول حقوق بین الملل است. در موضوع بحث نیز چنین است؛ حملات شیمیایی توسط واحدهای ارتش عراق و به شکل اعمال حاکمیت صورت گرفته است و چون که ناقض تعهدات دولت عراق می باشند، موجب مسئولیت دولت عراق است. از طرف دیگر همان طور که ذکر شد ارتکاب جنایات جنگی جرم نیز می باشد، تا کنون اسناد متعددی در این تنظیم شده است. به تدریج تمام اندیشه ها و اسناد موجود در مورد جرم بودن این عمل یعنی جنایات جنگی در طول قرن گذشته، در انتهای قرن در قالب اساسنامه دیوان بین المللی کیفری تجلیل پیدا کرد. در مقدمه اساسنامه جرایمی موضوع اساسنامه به عنوان جدی ترین جرایم که موجب نگرانی جامعه بین الملل

است، ذکر شده است و تأکید شده است که این جرایم نباید بی مجازات بماند در ماده (۵) این اساسنامه جنایات جنگی و در ماده (۸)، مصادیق آن ذکر شده است. لذا تردیدی در جرم بودن استفاده از سلاح های شیمیایی وجود ندارد. عاملان این استفاده دارای مسئولیت کیفری می باشند و به موازات آن دولت نیز مسئولیت دارد. شایان ذکر است که دولت عراق در زمان استفاده از این سلاح ها عضو پروتکل ۱۹۲۵ ژنو بوده است.

طرح دعوا

قبل از پرداختن به این مبحث باید هدف از طرح دعوا را روشن ساخت. آیا مقصود از طرح دعوا صرفاً دریافت خسارت توسط قربانیان این سلاح هاست؟ آیا هدف دریافت خسارت توسط دولت ایران است. بالأخره آیا هدف به کیفر رساندن عاملان این حوادث و شرکت های فروشنده و مواد شیمیایی به دولت عراق است؟

هر یک از این احتمالات راهکار حقوقی خاص خود را می طلبد.

طرح دعوا کیفری

سابقه تعقیب مجازات مرتکبان جنایات جنگی و همدستان آن ها از قبیل شرکا و معاونین جرم بسیار طولانی است و قدمتی بیش از ۶۰ سال دارد. از زمان تشکیل دادگاه های نورنبرگ و توکیو رویه دولت ها، جرم انگاری این جرایم بوده است. در مقدمه اساسنامه دیوان بین المللی کیفری به عنوان عصاره تلاش یک قرن دولت ها، از جرایم موضوع اساسنامه به عنوان خطرترین جرایم که موجب نگرانی جدی جامعه بین الملل است، یاد شده است. از سوی دیگر قانون گذاری داخلی بسیاری از کشورها موجب پدید آمدن اصلی به نام «صلاحیت جهانی» در تعقیب این جنایات بسیار مهم شده است. به موجب این اصل محاکم داخلی یک کشور می توانند مرتکبان این جرایم را صرفنظر از تابعیت آنان، محل وقوع جرم و تابعیت مجنی علیه مورد تعقیب و مجازات قرار دهند. مبنای این اصل، اصل سنتی «یا محاکمه یا استرداد کن» می باشد و لذا دولت متبوع متهم مکلف است خود متهم را محاکمه و مجازات کند؛ در

غیر این صورت می بایست وی را جهت محاکمه به دولت های دیگر تسلیم نماید؛ چرا که جرایم موضوع صلاحیت جهانی باعث لطمه به منافع کل جامعه بشری شده اند و دولت مجاکمه کننده به نمایندگی از جامعه بشری اقدام می نماید. مطابق اصول حقوق بشر دوستانه و کنوانسیون های چهار گانه ژنو و پروتکل اول الحاقی دولت عراق موظف است که صدام و سایر همدستانش را محاکمه نماید. دولت عراق، دولت متبوع این جنایتکاران جنگی است. این دولت بر اساس این اصول موظف است خسارات ناشی از این جنایات را جبران کند و در مورد قربانیان نیز موظف است مطابق موازین حقوق بشر، دستگاه قضایی بی طرف را در اختیار قربانیان این جنایات قرار دهد و حتی تعلل دولت ایران در جهت احقاق حق قربانیان، نقض حقوق بین الملل می باشد.^(۱۵)

امروزه بیش از ۱۲۵ کشور جهان اصل صلاحیت جهانی را در قوانین داخلی خود گنجانیده اند.^(۱۶) در مقدمه اساسنامه دیوان بین المللی کیفری وظیفه هر دولت، اعمال اصل صلاحیت جهانی در مورد جرایم بین المللی ذکر شده است. از میان کشورهای اعمال کننده صلاحیت جهانی، آلمان فعال ترین کشور است.^(۱۷) هم چنین به کشورهای هلند، دانمارک، بلژیک، فرانسه و آمریکا می توان اشاره نمود. در این کشورها بر اساس اعمال این اصل تعداد زیادی از مرتکبان جنایات علیه بشریت، نسل کشی و جنایات جنگی در یوگسلاوی سابق، رواندا و سیرالئون محاکمه و محکوم شدند که صدور دستور بازداشت عبدالله یروودیا وزیر امور خارجه کنگو توسط قاضی بلژیکی موجب صدور رأی مشورتی بین المللی دادگستری در سال ۲۰۰۲ شد که مطابق آن مصونیت مقامات سیاسی یک کشور در مقابل اعمال صلاحیت جهانی توسط دادگاه های داخلی یک کشور مطلق است و ماهیت جرایم به این مصونیت خدشه ای وارد نمی سازد. اما در ایران تا کنون قوانین موجد اعمال صلاحیت جهانی به شکل مصوب در سایر کشورها به تصویب نرسیده است. شایان ذکر است که الحاق به کنوانسیون های موجد اعمال صلاحیت جهانی یا تصویب آن ها به خودی موجب اعمال این صلاحیت توسط قاضی داخلی نمی باشد؛ چرا که می بایست قانون خاص با تعریف این اصل، محدوده آن، شرایط و ارکان جرم وضعیت سایر

همدستان و مجازات جرم به تصویب برسد تا قاضی داخلی مجاز به اعمال صلاحیت جهانی باشد» قانون مجازات مرتکبین جنایات جنگی و جنایات علیه بشریت» حدود هشت سال پیش توسط دولت تصویب و به صورت لایحه ای به مجلس فرستاده شد که پس از ایرادات شورای نگهبان تا کنون مسکوت مانده است. هم چنین کمیته ملی حقوق بشر دوستانه پیش نویس قانونی تحت عنوان «قانون تعقیب و مجازات برخی از جرایم بین المللی» را تقدیم قوه قضائیه جهت بررسی کرده است ولی تا کنون به شکل قانون در نیامده است.^(۱۸)

اگر چه صدام و همدستان وی محاکمه شده و حکم در مورد برخی از آنان نیز اجرا شده است؛ متأسفانه در موارد اثمی اشاره ای به حمله شیمیایی به غیر نظامیان و نظامیان ایرانی نشده است اما این مسأله موجب نفی مسئولیت از شرکت های غربی فروشنده سلاح های شیمیایی به عراق نمی شود. با توجه به اقامتگاه اغلب این شرکت ها در اروپای غربی و وجود صلاحیت جهانی در قوانین داخلی اکثر کشورها و وجود سابقه محاکمه فنان آن را در هلند و محکومیت وی و فقدان صلاحیت جهانی در قوانین داخلی ایران به نظر می رسد بهترین گزینه در جهت تعقیب و مجازات عاملان فروش مواد شیمیایی اقامه دعوا در دادگاه های داخلی کشورهای غربی باشد. البته این امر مستلزم عزم جدی مسئولان کشور می باشد. خوشبختانه ماهیت جرم ارتكابی، گونه ای است که ادله اثباتی آن در حال حاضر وجود دارد؛ به علاوه اسناد و مدارک مارالذکر در مورد موضع گیری سازمان ملل متحد مبین ادعای ایران است. هم چنین به کارگیری نیرو و ظرفیت سازمان های غیر دولتی در جهت مستندسازی و جمع آوری اسناد و شواهد چه در داخل ایران و چه در محدوده دولت اعمال کننده صلاحیت یا دولت های متبوع این شرکت ها بسیار مفید خواهد بود.

طرح دعوا حقوقی در مراجع داخلی

طرح دعوا در مراجع داخلی اگر چه به سهولت امکان پذیر است و برای قربانیان این حوادث در جهت طرح دعاوی فردی، با هزینه اندک انجام می پذیرد اما ایراد اساسی، در خصوص اجرای رأی دادگاه های

ایران در خارج از کشور می باشد. به طور کلی چهار نوع نظام اجرای احکام خارجی وجود دارد:^(۱۹)

(۱) نظام حقوقی کنترل محدود که احکام خارجی را از جهت بعضی شرایط معین شده در حکم خارجی بررسی می کند؛ از قبیل صلاحیت قاضی، قطعی بودن حکم، تطبیق با نظم عمومی داخلی مثل ایتالیا؛
(۲) نظام کنترل نامحدود مبنی این که یک بررسی کلی بر روی حکم خارجی انجام می شود قاضی می تواند آن حکم را بپذیرد یا به طور کلی رد کند؛

(۳) نظام حقوقی رد مطلق که حکم بیگانه به هیچ وجه معتبر نمی باشد و به طور کلی از اجرای رأی خارجی امتناع می شود؛ مثل برخی از کشورهای اروپای شرقی؛

(۴) نظام حقوقی تجدید نظر مطلق که در آن حکم خارجی از لحاظ ماهوی و شکلی مورد رسیدگی قرار می گیرد.

بنابراین پس از صدور رأی توسط محاکم ایران اولاً چون اجرای حکم نوعی اعمال حاکمیت است موافقت دولت محل اجرای حکم لازم است و می بایست نظر مساعد آن دولت جلب شود. ثانیاً با توجه به قوانین داخلی کشور محل اجرای حکم ممکن است رأی صادره از دادگاههای ایران مورد بازنگری اساسی قرار گرفته و با تمسک به مسائلی نظیر صلاحیت، عدم مطابقت با قوانین داخلی، مخالفت با نظم عمومی و غیره از اجرای آن خودداری شود.

طرح دعوا حقوقی در مراجع خارجی

طرح دعوا حقوقی در مراجع حقوقی کشورهای متبوع این شرکت ها مستلزم اموری است؛ اولاً لازم است اشراف کامل بر قوانین آن کشورها وجود داشته باشد تا دعوا از مجرای صحیح طرح شود؛ ثانیاً اطلاعات لازم و اسناد و مدارک کافی در جهت انتساب موضوع به این شرکت ها به دست آمده و ارائه شود؛ ثالثاً هزینه های سنگین این اقدام از سوی مراجع رسمی مورد تقبل قرار گیرد؛ چرا که اغلب قربانیان حتی توان مسافرت ساده به این کشورها را ندارند. در صورت تحقق این شرایط این اقدام می تواند مثمر ثمر باشد.

اقدامات بین المللی

همان طور که گذشت مسئول اصلی این حوادث دولت عراق می باشد و مطابق موازین حقوق بشر و این اصل مسلم که «هیچ کس نباید از اعمال خلاف قانون خود سود ببرد» این دولت موظف است که جبران خسارت نماید. صرف محاکمه عاملان این جنایات دولت عراق را از مسئولیت خود مطابق اصول مسئولیت دولت ها مبری نمی سازد. چنان که قبلاً اشاره شد دولت عراق مسئول آغاز جنگ و مسئول استفاده از این سلاح هاست.

بنابر این اولاً می بایست در حق دولت ایران جبران خسارت نماید؛ ثانیاً با فراهم آوردن موجبات جبران خسارت و تشکیل دادگاه های بیطرف و مستقل در داخل سرزمین خود امکانات اقامه دعوا و دریافت خسارت به صورت فردی برای قربانیان فراهم آورد. در غیر این صورت دولت ایران حق خواهد داشت مطابق قواعد حل اختلاف از طریق سیاسی و حقوقی اقدام کند. شایان ذکر است در فاصله اندکی پس از حمله عراق به کویت شورای امنیت اقدام به تأسیس کمیسیون پرداخت غرامت نمود و قربانیان حمله عراق با مراجعه به این کمیسیون و از محل اموال دولت عراق اقدام به دریافت خسارات خود نمودند و در حالی که هنوز با گذشت حدود ۱۹ سال از پایان جنگ چنین اقدامی نسبت به قربانیان ایرانی صورت نگرفته است و تحقق این امر، مستلزم عزم مسئولان کشور و دیپلماسی کارآمد است.

نتیجه گیری

حمله مسلحانه عراق به ایران در سال ۱۳۵۹ نقض قواعد بنیادین حقوق بین الملل بود. مراجعه به اسناد سازمان ملل متحد بیانگر آن است که عراق نه تنها آغازگر جنگ بلکه مسئول حملات انجام شده با سلاح های شیمیایی و غیر نظامیان است و این هر دو موجب مسئولیت دولت عراق است. محاکمه عاملان این جنایات دولت عراق را از مسئولیت مبری نمی سازد. علاوه بر آن در دوران جنگ شرکت های غربی در امر تهیه و تدارک مواد شیمیایی، دولت عراق را یاری نموده و در واقع ارتکاب این جنایات جنایتکاران را یاری نموده اند؛ بدیهی است این امر موجب تحقق مسئولیت کیفری و مدنی این

شرکت‌ها نیز شده است. اعمال صلاحیت جهانی برای تعقیب متهمان به جنایات خطیر امری مسلم و پذیرفته شده است. در قوانین داخلی ایران چنین صلاحیتی پیش‌بینی نشده است به همین دلیل تنها راه ممکن برای تعقیب کیفری متهمان به این جنایات، اعمال صلاحیت جهانی در وهله اول در کشورهای متبوع این افراد و سپس در سایر کشورها است و این امر مستلزم عزم جدی مسئولان کشور و حمایت از قربانیان است. از لحاظ مدنی توسل به محاکم حقوقی ایران اگر چه کم‌هزینه است اما توجه به این که اجرای احکام حقوقی در کشورهای دیگر مستلزم جلب نظر آن دولت‌ها و امکان بازنگری در احکام صادره می‌باشد این امر را با چالش جدی مواجه می‌سازد و در سطح بین‌المللی، توسل دولت ایران به راه‌های سیاسی و حقوقی حل اختلافات در جهت دریافت خسارات وارده توسط دولت عراق می‌تواند مفید و ثمربخش باشد.

پی‌نوشت:

- (۱). ک به پایگاه اینترنتی آفتاب(به آدرس [www. aftabnews. com](http://www.aftabnews.com) تاریخ ۹ آذر ماه ۱۳۸۴.
- (۲) به نقل از دکتر شهریار خاطری مدیر روابط عمومی انجمن حمایت از قربانیان سلاح‌های شیمیایی [www. aviny. com](http://www.aviny.com).
- (۳) [www. farsnews. com](http://www.farsnews.com)
- (۴) [ww. scwrs. org](http://ww.scwrs.org)
- (۵) رائو، مارکوس، مسئولیت دولت در قبال نقض حقوق بشر دوستانه، قضیه دیستومو در دادگاه قانون اساسی فدرال آلمان، ترجمه هیبت الله نژندی منش، مجله ایرانی حقوق بین‌الملل، شماره دوم، تیرماه ۸۶.

Yoram dinstein, the conduct of hostilities under law of international law
conflict, pp. ۵۵-۸, cambridge university prass ۲۰۰۴ .

(۶) ذوالعین، پرویز، مبانی حقوق بین‌الملل عمومی، ص ۳۸۱ و ۴۲۱.

۷) ضیائی بیگدلی، دکتر محمدرضا، حقوق جنگ، انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی، چاپ دوم، ص ۱۶۹، ۱۳۸۰.

۸) دکتر ممتاز، جمشید، حقوق بین الملل بشر دوستانه مخاصمات مسلحانه داخلی، نشر میزان، ص ۱۳۸۴، ۱۵۱.

۹) کتاب سال ۲۰۰۵ مؤسسه تحقیقات صلح بین المللی استکهلم (چکیده)، به کوشش حسین قربانی، ص ۳۱ و ۳۰، کتابخانه ملی ایران، ۱۳۸۴.

۱۰) مستقیمی بهرام و مسعود طارم سری، مسئولیت بین المللی دولت با توجه به تجاوز عراق به ایران، انتشارات دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه تهران، چاپ اول، ص ۳۱۹ و ۳۱۶.

un. doc. ,s/۲۳۲۷۳ (۱۱)

s/۱۷۹۳۲ (۱۲)

۱۳) دکتر فیوضی، رضا، مسئولیت بین المللی دولت و نظریه حمایت از اتباع، انتشارات دانشگاه تهران، جلد اول، ص ۲۰۸.

۱۴) مستقیمی، بهرام، مسعود طارم سری، همان، ص ۲۷۳.

۱۵) بهاروند محسن، مجله پژوهش حقوق و سیاست، مجموعه مقالات همایش رسالت رسانه های گروهی ایران دیدگاه و چالش های حقوق بشر دوستانه، ص ۲۲.

۱۶) زمانی، دکتر سید قاسم، صلاحیت جهانی نقطه پایانی بی کیفرماندن جرایم بین المللی، مجله ایرانی حقوق بین الملل، شماره اول، اسفند ۸۵.

۱۷) شریعت دکتر باقری، محمد جواد، حقوق بین الملل کیفری، نشر جنگل، ۱۳۸۴، ص ۱۵۴.

۱۸) کنعانی، محمدطاهر، مجله پژوهش حقوق و سیاست، همان ص ۵۰ و ۴۹.

۱۹) پورنوری، دکتر منصور. [www. Dadsetan. ir](http://www.Dadsetan.ir)